

אלכסנדר אבן-תן
עקדת יצחק
בפרשנות המיסטית והפילוסופית של המקרא
הוצאת ידיעות אחרונות * ספרי חמד
תל אביב 2006
מתפרסם ברשות ההוצאה

עקדת יצחק על פי דון יצחק אברבנאל

דון יצחק אברבנאל (ספרד 1437 – ונציה 1508) היה אחד ממנהיגי הקהילה היהודית בזמן גירוש היהודים מספרד ואחת הדמויות המעניינות ביותר בהגות היהודית של ימי הביניים. אברבנאל מפרש את התורה בדרך העיון הפילוסופי, ובפרשנותו באות לידי ביטוי דעותיו, שאיפותיו והתלבטויותיו. הוא כתב פירוש לספר מורה נבוכים שניכרת בו מצד אחד הערכה רבה כלפי הרמב"ם ומצד שני ביקורת כלפי דעות המנוגדות, לדעתו, לאמונה היהודית. פירושו נכתבו לאורך חיים שהיו מלאים בתהפוכות ומאבקים, אשר שיקפו את התמודדותו הרוחנית הן במאבקי כוחות על גורלו האישי ועל גורלם של היהודים המגורשים מספרד והן במאבקים פנימיים בתוך נפשו. אברבנאל העריך את הרמב"ם אך הסתייג מקביעותיו בנושאים מרכזיים ובמיוחד ממסקנותיו על תופעת הנבואה. מסקנות אלו הביאו אותו למתוח ביקורת קשה על הפרשנות הרציונליסטית של תלמידי הרמב"ם.

אברבנאל מתחיל את פרשנותו על עקדת יצחק בהכרזה: "הפרשה הזו היא כל קרן ישראל... ראוי להפליג בה העיון והחקירה יותר מבשאר הפרשיות"¹. התייחסות זו אל העקדה הביאה את אברבנאל לשאול עשרים וחמש שאלות, ובאמצעות תשובתו לשאלות אלו להציג את עיקרי אמונתו.

ניתן לחלק את עשרים וחמש השאלות של אברבנאל על פי הדמויות השונות שבסיפור:

1. שאלות המתייחסות לאלהים
  - ◆ מהי מטרתו של אלהים?
  - ◆ האם אלהים הוא זה אשר ציווה לעקוד את יצחק?
  - ◆ "כי עתה ידעתי" – האם לפני כן לא ידע אלהים?
  - ◆ האם ייתכן שרצונו של אלהים ישתנה?
2. שאלות המתייחסות לאברהם
  - ◆ האם מטרת העקדה היא "לנסות את אברהם"?
  - ◆ אם כן, מהו ניסיון?
  - ◆ האם יש צורך לנסות את אברהם שוב? הרי הוא כבר עמד בניסיונות רבים.
  - ◆ האם אברהם הבין את הציווי האלוהי?
  - ◆ שמא מקור הציווי הוא אברהם עצמו?
  - ◆ האם העקדה נועדה "להעניש" את אברהם? אם כן, על מה?
3. שאלות המתייחסות ליצחק
  - ◆ האם מטרת העקדה היתה "לחנך" את יצחק?
  - ◆ האם העקדה באה לכפר על חטאי יצחק?
  - ◆ האם העקדה יצאה לפועל? כלומר, האם יצחק אכן נשחט?
  - ◆ ואם לא יצאה לפועל, לאן נעלם יצחק? למה אינו יורד מן ההר יחד עם אברהם?
  - ◆ מי הוא יצחק לאחר העקדה? מה נשתנה בו?

בחזרה לגן עדן

אברבנאל מתחיל את פרשנותו בהתייחסות לחטאו של אדם הראשון. גישתו מצביעה על הקשר בין גירוש האדם מגן העדן לבין עקדת יצחק. בהמשך הדברים מתברר שהקשר אינו מקרי. לדעתו, יש בכוחה של עקדת יצחק לכפר על מה שנפגם בעקבות חטא זה. במובן זה עקדת יצחק נושאת אופי משיחי, שכן תיקון חטא אדם הראשון הוא תחילת המסע הרוחני לחזרה לגן העדן. את אדם הראשון מתאר אברבנאל, בהשפעת הרמב"ם, כמי ש"נטה

לתאוות הגשמיות והמפורסמות".² כניעת האדם בפני התאוות הגשמיות היא אחד הגורמים המרכזיים לגירושו מגן העדן. המדובר בחטא בתחום המוסר, אך עלינו לשים לב שנוסף לטוהר המידות מונה אברבנאל גם חטא בתחום הדעות. אברבנאל, כרמב"ם לפניו, מציין שאדם הראשון חטא מפני שהידרדר ברמת העיון וההשכלה והביא עצמו לדרגה שבה לא עולה בידו לבקוע דרך ולעלות אל מעבר ל"מפורסמות". הרמב"ם הבחין בצורה ברורה בין "הידיעה" המאפשרת לתבונת האדם להשיג את ה"מושכלות" – הדרגה שבה משיג האדם "אמיתויות" תבוניות בעלות מעמד של אמת מוחלטת, לבין ה"מפורסמות" שאין להן מעמד של אמת מוחלטת ואובייקטיבית. המדובר בנורמות התנהגות או מחשבה שמקור תוקפן הוא בהסכמה בין בני אדם.

אין להניח שאברבנאל התכוון לפרש את הרמב"ם בדרך זו. הוא התנגד לאריסטוטליות, כך שאין מקום להניח שסטיית אדם הראשון מעיונים אריסטוטליים-תבוניים תיחשב בעיניו כחטא החמור שהביא לגירוש האדם מגן העדן. סביר יותר להניח שכוונת אברבנאל היתה להדגיש שאדם הראשון סטה במחשבתו מן הציווי האלוהי כי נכנע לאמיתויות שאין מקורן באלהים, אלא באדם. אברבנאל מצביע על כך שחטאו של אדם הראשון הוא אב טיפוס לחטאי האדם בכל הזמנים – "ומה שקרה לו בזה קורה כל היום לזרעו שיסורו מדרך עץ החיים שהוא הדבקות בו".³ לכן עקדת יצחק אמורה לשמש דוגמה במאבק הרוחני של כל יחיד ויחיד.

נס ותבונה – על לידת יצחק

הצלחת אברהם בתחום העיוני-תבוני היא שגרמה לאלהים לבחור בו ובורעו. אברהם היה הראשון, לדברי אברבנאל, שכינה את אלהים "ארוך". כינוי המשקף את התפיסה החדשה שאברהם מבקש להציג בפני העולם כולו. בדרך החקירה התבונית הגיע אברהם למסקנה שישנו רק אלהים אחד והוא ארוך הכל. לכן טוען אברבנאל: "ולזה היה ראוי שהתכלית המכוון במין האנושי והיא העבודה אליו יתברך ישלם בזרע אברהם אחר שהוא היה ראוי אליו ושיהיה זרעו שלם אחר שהוא

ייריכם בדרך הנכון".⁴ תבונת אברהם הביאה לכחירה זו, אך אלהים בחר להביא להולדת יצחק בדרך הנס, בדרך שהתבונה לא יכלה לצפותה מראש על פי הגיונותיה – "ולכן רצה השם שהבן שיצא מאברהם להיות ראש היחס והתחלת האומה להיות נולד בדרך נס לא בדרך טבעי כי אם בפועל אלהי". דברים אלה אמר אברבנאל במטרה לחדד את ההבדל המהותי שבין השקפת עולמו לבין תורותיהם של הפילוסופים הרציונליסטים ביהדות, ובמיוחד זו של הרמב"ם. מ.צ. סגל מעיר שאברבנאל ראה "בהתפלספות הרציונליסטית מעין כפידה באמונה הישראלית וחטא ובגידה באלוהי ישראל".⁵

בפירושו למורה נבוכים מותח אברבנאל ביקורת חריפה על הרמב"ם. בסוגיית הנבואה מתחדד ההבדל בין שני ההוגים. הרמב"ם מציג דעות שונות על אפשרות השגת דרגת הנבואה. התפיסה הראשונה, הנדחית מכל וכל, היא שאלהים יכול לגרום לכל אדם או לכל ישות אחרת להיהפך לנביא על פי רצונו החופשי. תפיסה זו מייחס הרמב"ם לפתאים, לאלה שאינם מבינים את תורות העין המופשטות. לגרסתו, עם הארץ אינו יכול להיהפך לנביא. רק אדם שהגיע לשלמות תבונית רכש לעצמו יכולת להתנבא. על תפיסה זו חולק אברבנאל: "הדעה הא' אשר ייחס לפתאים מבני עמנו הוא הדעת האמתי אין עוד מלבדו, והוא שהש"י יבחר מי שירצה מבני אדם ושרה בו הנבואה...".⁶ אברבנאל מציג את הולדתו של יצחק כנס, כי הנס הוא הביטוי המלא ביותר ליכולתו של אלהים. אמנם יכולתו התבונית של אברהם הביאה לבחירתו ולבחירת זרעו, אך הולדת יצחק מתרחשת בדרך נס כדי להבהיר שאלהים אינו מוגבל על ידי כללי התבונה האנושית. בספרו הפילוסופי מפעלות אלהים מתייחס אברבנאל בהרחבה למרכזיות הנסים באמונת ישראל. לדבריו אלה מגיבה ברכה גנוט-דרור: "אברבנאל [ראה] באמונה בנסים ובנפלאות של מעשה בראשית יסוד לאמונה בחדוש העולם. ובכדי להגן על יסוד זה הגנה מוחלטת יוצא הוא נגד הרמב"ם בעניין זה...".⁷ אברבנאל מוכן להילחם על הגנת התפיסה לפיה העולם נברא על פי רצונו החופשי של אלהים, מפני שהוא רואה בהשקפת עולם זו יסוד לאמונה באפשרות קיומם של נסים. בריאת העולם היא הוכחה לאירוע המשקף את יכולתו של אלהים, וכמוהו גם הנסים. לכן אמונות אלו מורות על

כך שאלהים אינו כפוף לשלטונם של חוקי הטבע. רק אמונה במלוא יכולתו של אלהים מבטיחה את אלוהיותה של תורת ישראל, כי גם מתן תורה היה נס. אברבנאל תוקף את הרמב"ם ובעיקר את תלמידיו, כי מדבריהם משתמע ערעור באמונה בהיות אלהים כל-יכול.⁸

יצחק אבינו – אברהם אבינו?

"יצחק, לא אברהם, הוא ראש האומה". אברבנאל מסיק מסקנה זו לאחר הצגת הבעיה המרכזית שעמה על האדם להתמודד לאחר חטא אדם הראשון, חטא שהיה תוצאה של כניעת הרוח לתאוות החומריות. על רקע תפיסה זו מגדיר אברבנאל את אברהם כצדיק בן רשע לעומת יצחק שהוא צדיק בן צדיק. אברהם, אליבא דאברבנאל, נצטווה לכרות עורלתו בברית המילה במטרה להכניע במידת מה את תאוות המשגל. המילה נועדה לכך ש"יולד יצחק בקדושה ובטהרה והוא זרעו יהיו בלתי שטופים בזימה בהיותם נחתמים בחותמו של מלך".⁹ התאוה המינית נתפסת כאן כמטמאת משום שהיא מביאה את האדם להנאה גופנית עזה ומשום כך מונעת את התמסרותו אל האלהים. מסקנת אברבנאל היא: "ולזה יחויב בהכרח שיהיה יצחק הנולד מוטבע בשלמות ראש היחס ואב האומה הנבחרת לעבודת הש"י".¹⁰ לדברי אברבנאל, אברהם לא היה ראוי להיות אבי האומה כי "לא היה בעת הלידה מוטבע בשלמות ההוא כי היה צדיק בן רשע".¹¹ רק יצחק, בהיותו צדיק בן צדיק, ראוי להיות אבי האומה. אברבנאל מוסיף שאברהם נימול טרם לידתו של יצחק. ברית המילה שחררה את אברהם מתאוה וזימה ועל כן סבור אברבנאל שיצחק נולד בקדושה ובטהרה.

הנחת אברבנאל היא, אם כן, שרק יצחק, בהיותו צדיק בן צדיק, ראוי להיות אבי האומה. אך עדיין נדרשת פעולה נוספת. פעולה שתחזק את יכולתו של יצחק להתגבר על התאוות הגופניות. "וזה אמנם ישלם כשיעשה את יצחק אב היחס קורבן לש"י שבו תהיה הוראה חזקה על היותו הוא זרעו בלתי נשמע לחמרו שמצדו הוא נמשל כבהמות והוא הווה נפסד אבל ימשול עליו הארון שוטר ומושל שהוא השכל".¹² ברוח רמב"מית קובע אברבנאל שעל יצחק להישמע לשכלו ולא לקולות העולים מן הגוף והיצר, מפני שדבקות בשכל

מקרכת את האדם לאלהים ומאפשרת לו לזכות בהשגחה אלוהית. לדעת אברבנאל דבקות שכלית זו היא אשר משחררת את עם ישראל, זרעו של יצחק, משלטון הכוכבים – "להיות ההשגחה כפי שכלו לא שיהיה מונהג מצד הטבע ומצד כוחות הגרמים השמימיים"¹³. כלומר, עם ישראל, לעומת אומות העולם, משוחרר מ"ממשלת הכוחות השמימיות". גורלו של עם ישראל לא נקבע מהשפעות אסטרוטולוגיות כלל אלא ישירות מאלהים.

זוהמת הנחש כמקור הציווי האלוהי להקריב את יצחק

על השאלה: מה היתה מטרת העקדה – האם מטרתה היתה להביא תועלת לאברהם או ליצחק? עונה אברבנאל שהמטרה היתה לשחרר את כלל ישראל מזוהמת הנחש. כוונתו לרעל הזורם בעורקיה של האנושות כולה בעקבות חטא אדם הראשון. הנחש אשר פיתה את חוה הוא אשר הביא למרד בדבר ה'. כדי שאברהם ויצחק יהיו ראויים לבחירתו של ה' בהם היה צורך להסיר מעליהם את רעל המרד ואת ההתרחקות מדבר ה' שבאה בעקבותיו.

סיפור העקדה מתחיל במשפט שאינו ברור: "ויהי אחר הדברים אלה". אברבנאל עונה על השאלה אלו דברים הכוונה בציטוט מדרש ממסכת סנהדרין המבהיר שהמדובר ב"אחר דבריו של השטן":

אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם... אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זימרא אחר דבריו של שטן דכתיב ויגדל הילד ויגמל וגו' אמר שטן לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם זקן זה חננתו למאה שנה פרי בטן מכל סעודה שעשה לא היה לו תור אחד או גזול אחד להקריב לפניך אמר לו כלום עשה אלא בשביל בנו אם אני אומר לו זבח את בנך לפני מיד זובחו מיד והאלהים נסה את אברהם ויאמר קח נא את בנך...¹⁴

אברבנאל מקבל את רוח הדברים במדרש לפיהם היה זה השטן שיזם את עמידת אברהם בניסיון העקדה והטיל ספק בנאמנותו של אברהם כלפי אלהים. בעטיו מוכן אלהים להעמיד את אברהם בניסיון.¹⁵

גם בספר איוב מופיע פסוק דומה: "וַיְהִי אַחֵר דְבַר ה' אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל אִיּוֹב" (איוב מב, ז). גם כאן מעורב השטן.

וַיֹּאמֶר ה' אֶל הַשָּׁטָן הֲשִׁמְתָּ לְבָבְךָ עַל עַבְדֵי אִיּוֹב כִּי אֵין כְּמֹהוּ בְּאֶרֶץ אִישׁ תָּם וְיָשָׁר יֵרָא אֱלֹהִים וְסָר מֵרַע. וַיַּעַן הַשָּׁטָן אֶת ה' וַיֹּאמֶר הַחֲנָם יֵרָא אִיּוֹב אֱלֹהִים. הֲלֹא אֶת שְׁכֶתְךָ בָּעָדוּ וּבְעַדְרָתוֹ וּבְעַד כָּל אֲשֶׁר לוֹ מִסְכִּיב מַעֲשֵׂה יָדָיו בְּרַכְתָּ וּמְקַנְהוּ פָּרִץ בְּאֶרֶץ. וְאוּלַם שְׁלַח נָא יָדְךָ וְגַע בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ אִם לֹא עַל פְּנֵיךָ יִכְרַכֵּךְ (שם א, ח-י).

אברבנאל שואל שאלה נוספת המעמידה את השיח בין אלהים לשטן ביאור חדש: הוא מנסה לברר מיהו השטן. אברבנאל מצטט את דברי רבי שמעון בן לקיש האומר: "הוא השטן הוא יצר הרע הוא מלאך המוות" ומוסיף: "וידוע שהשטן הוא הנחש הנזכר בחטא האדם הראשון והוא בכלל הכח המתאוה אשר בנו".¹⁶ מי הוא, אם כן, השטן אשר התגלה בפני אברהם לפני העקדה?

מדרש בראשית רבה מכנה את השטן סמאל ומביא גרסה משלו לשאלה מי הוא השטן:

וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל אַבְרָהָם אֲבִיו וַיֹּאמֶר אֲבִי, בֵּא לּוֹ סְמָאֵל אֲצֵל אֲבִינוּ אַבְרָהָם אָמַר לִיָּהּ סְבָא סְבָא אוֹבֵדֵת לְבָבְךָ, בֶּן שְׁנֵיתַן לְךָ לֵק' שְׁנָה אַתָּה הוֹלֵךְ לְשַׁחֲטוֹ, א"ל ע"מ כן, א"ל ואם מנסה אותך יותר מיכן את יכול לעמוד (איוב ד', ב') הנסה דבר אליך תלאה א"ל ויתר על דין, א"ל למחר אומר לך שופך דם את חייב ששפכת דמו של בנך א"ל ע"מ כן וכיון שלא הועיל ממנו כלום בא לו אצל יצחק אמר לו ברא דעלובתא הולך הוא לשוחטך, א"ל ע"מ כן א"ל א"כ כל אותן הפרגיות שעשת אמך לישמעאל שנאיה מקום אלהים יראה לו רביתה ירותא ואתא אינך מכניס בלבך, כד לא תיעול מילא תיעול פלגא הה"ד ויאמר יצחק אל אברהם אביו אבי, למה אבי אבי פ' /ב/ פעמים כדי שיתמלא עליו רחמים, ויאמר הנה האש והעצים, א"ל יצף לההוא גברא דיגער ביה, מכל השנה בני ואם לאו אתה השנה לעולה בני, וילכו שניהם יחדו זה לעקוד וזה ליעקוד זה לשחוט וזה לישחט (בראשית רבה, פרשה נו, סימן ד).

השטן, שעל פי המדרש, מנסה לשכנע את אברהם למרוד באלהים. השטן, כפי שמשמע מדברי אברבנאל, נמצא בנפשו של כל אדם. הוא הנחש שבכל אחד מאתנו, הוא יצר הרע שבכל אחד מאתנו. השטן שפונה אל אברהם נמצא בתוך נפשו של אברהם, ומכאן שהעקדה וכל מה שקדם לה משקף למעשה מאבק המתרחש בין נטיות שונות בתוך נפשו של אברהם. מאבק בין פיתויי היצר וכניעה לחומריות לבין כוח התבונה המבקש לשחרר אותו מכבלי התאוה החומרית. "הכוונה בו שמשתה אברהם היה מהדברים החומריים ולכן השיבו השם יתברך עם העקדה שהיא מורה ממשלת השכל והנהגתו מהאל ית' והסרתו מהשתעבד אל החומר".¹⁷ השחרור מהחומריות הוא השחרור מזוהמת הנחש. לכן, באמצעות העקדה, מסוגל אברהם לחזור אל המצב האידיאלי שקדם לחטא אדם הראשון בגן העדן.

אברבנאל מסביר שזהות זו בין גורמי הרע והאבדון היא החומריות, היא החומר המונע את השגת השלמות. ההשתוקקות אל החומר היא יסוד כל רע. לפני העקדה חטא אברהם בכניעה לתשוקותיו החומריות – "הכוונה בו שמשתה אברהם היה מהדברים החומריים לא מהשכליים ולכן השיבו השם יתברך עם העקדה שהיא מורה ממשלת השכל והנהגתו מהאל ית' והסרתו מהשתעבד אל החומר".¹⁸ כוונת אברבנאל למשתה המוזכר בתורה: "וַיַּגְדֵּל הַיְלֵד וַיִּגְמַל וַיַּעַשׂ אֲבָרָהָם מִשְׁתֵּה גְדוֹל בְּיוֹם הַגְּמִל אֶת יִצְחָק" (בראשית כא, ח). מטרת העקדה היתה להרחיק את אברהם מהחומרנות שבאה לידי ביטוי בעריכת המשתה. נוסף לכך אנו קוראים בהמשך: "וַיִּקַּח אֲבָרָהָם צֶאֱן וּבָקָר וַיִּתֵּן לְאַבְיִמֶלֶךְ וַיִּכְרְתוּ שְׁנֵיהֶם בְּרִית" (בראשית כא, כז). יש לשים לב לכך שבכריתת ברית זו אלהים אינו מוצג כיוזם, ונדמה שהמדובר בפעולה עצמאית של אברהם שערך את המשתה לחגיגת גמילתו של יצחק על דעת עצמו. בשני המקרים עצמאותו של אברהם אינה משקפת את הרצון האלוהי. אברהם לא הקריב קורבן לכבוד אלהים ולא פנה אל אלהים כאשר כרת את הברית עם אבימלך. המשתה החומרי הזה משקף את העובדה שאברהם עדיין אינו מסוגל לקבל החלטות עצמאיות המקרבות אותו לעבודת אלהים טהורה. היעדר קורבן לכבוד אלהים הוא ביטוי להתרחקות אברהם ממילוי המטלה שהוטלה עליו כאשר נאמר לו "לך לך". "לך אל עצמך" אין פירושו לא למלא אחר

הרצון האלוהי. ייתכן שאברהם טרם הבין זאת, והקרבת בנו יצחק באה לתקן-לחנך אותו ולהבהיר לו מה היא הדרך להתקרב אל אלהים. אין זה מקרה שתמורת ה"קורבן" שלא הקריב אברהם במשתה נאלץ אברהם "להקריב" את יצחק. הצו האלוהי להקריב את יצחק נועד לבטל את ארס הנחש שעדיין מפעפע בדמו של אברהם.

אברבנאל והרמב"ם

יחסו של אברבנאל כלפי הרמב"ם משקף הערכה עמוקה מצד אחד וביקורת קשה מצד שני. בפרשנות שכתב אברבנאל לספר מורה נבוכים באות לידי ביטוי ההערכה והביקורת במיוחד בסוגיית הנבואה. אברבנאל, איש האמונה, יוצא בתוקף כנגד הכפירה האריסטוטלית של הרמב"ם.¹⁹ הרמב"ם מציג במורה נבוכים את הדרך שבה מקבל הנביא את המסר הנבואי וטוען: "הכח ההגיוני [הדברי] תחלה, ואחר כך ישפיע על הכח המדמה".²⁰ כלומר יכולת התבונה של הנביא מקבלת את השפיע האלוהי ובעקבותיה מקבל אותו גם כוח הדמיון. על כך אומר אברבנאל: "על ההקרמה הזאת כבר יעירו ספרי הקודש על שקרותה".²¹ זאת, כי על פי דברי הרמב"ם יכול היה להשתמע "שכל הנבואות תהיינה במשלים וחידות". אברבנאל טוען שאמנם נוכל למצוא נבואות המעידות על שימוש בכוח הדמיון, אך לא כל הנבואות מעידות על יכולת זו. למשל, "הנה מצינו מישעיהו נבואות רבות בדברים מפורשים מבלי משל וחידה".²² אברבנאל מפריך את תפיסת הנבואה של הרמב"ם כשהוא מסתמך על דוגמאות רבות מתוך התורה ומתוך ספרי הנביאים. הביקורת המהותית ביותר מתייחסת לאופיו, רצונו ויכולתו של אלהים.

בפרק מב, בחלק השני של מורה נבוכים, מציג הרמב"ם, כפי שראינו לעיל, תפיסות שונות על הנבואה ומפריך אותן לפני שהוא מציג את תפיסתו. התפיסה המוצגת הראשונה היא "רעת המון הפתאים". בתפיסה זו הנבואה תלויה אך ורק ברצון אלהים. אלהים יכול לנבא כל אדם או כל בהמה על פי רצונו החופשי. תפיסה זו רוחה הרמב"ם מכל וכל. לטענתו, הקשר בין האדם לאלהים יוצא מן הכוח אל הפועל באמצעות השכל ואילו השגת הנבואה תלויה בפיתוח הכוח

התבוני. על כך משיב אברבנאל בתקיפות, כפי שראינו לעיל, שזו הדעה האמיתית.²³ המחלוקת בין אברבנאל לבין הרמב"ם מבוססת על הצעתו של אברבנאל להגדיר את אלהים כבעל רצון חופשי ומחלט, כאשר הרמב"ם מגדירו באמצעות השכל והכוח התבוני. אברבנאל מבהיר את השקפתו ומדגיש: "הנה התבאר מזה הנבואה שהיא דבר נסיי תבוא ברצון האל..."²⁴

בבואו לפרש את עקדת יצחק מתמודד אברבנאל עם הרמב"ם ועם מפרשיו. לדבריהם, מכיוון שאת נבואת אברהם בעקדת יצחק מציג הרמב"ם במצב של "מראה הנבואה", וכפי שכבר ראינו ב"מראה הנבואה" הכל מתרחש בתודעתו של הנביא ולא במציאות שמחוץ לתודעתו, הרי שניתן היה לטעון שהעקדה התרחשה אך ורק בתודעתו ובדמיונו של אברהם ולא במציאות בפועל. יתרה מזו, הציווי האלוהי "קח נא את בְנֶךָ..." אף הוא לא התרחש במציאות בפועל, אלא רק בתודעתו ובדמיונו של אברהם. על דברי "כפירה" אלה אומר אברבנאל בהתרגשות – "נעויתי משמוע נבהלתי מראות אנשים מבני ישראל וכתבו על ספר האפיקורסות הזה ויחסו לרב הרעת המגונה ההוא כ"כ רחוק מכוונתו..."²⁵ יש לשים לב לכך שכאן התפיסה לפיה פרשת עקדת יצחק התרחשה במצב של מראה הנבואה אינה מיוחסת לרמב"ם, אלא לפרשניו. מפרשי הרמב"ם, לדעת אברבנאל, טעו טעות חמורה וייחסו לרמב"ם תפיסה הפוגעת בערכו ובמעמדו של סיפור העקדה, כי "אם היה המעשה ההוא כלו כמראה הנבואה מהו והאלהים נסה את אברהם כי הנה יראה האדם בחלום דברים רחוקים וגם נמנעים".²⁶ אין ערך לניסיון שבעקדה אם זו לא התרחשה במציאות בפועל. אותם מפרשים הגיעו למסקנותיהם משום ש"למעיינים המרשיעים האלה לקוצר דעתם ומיעוט הבנתם בדברי הרב". דרישתו הנמרצת של אברבנאל להגן על הרמב"ם בצורה חריפה כל כך אומרת דרשני, כי הרי אברבנאל לא היסס לתקוף את הרמב"ם ואת תפיסת הנבואה שלו בפרשנותו למורה נבוכים. ניתן להעלות את ההשערה שהסיבה להתייחסות שונה זו מקורה בשינוי יחסו של אברבנאל אל הרמב"ם בתקופות שונות בחייו. במטרה להגן על הרמב"ם מפני פרשניו טוען אברבנאל: "כי הוא [הרמב"ם] לא אמר שבכל דבר שנזכר ראיית מלאך או שמיעת דבריו יהיה הספור ההוא [סיפור העקדה] כלו

במראה הנבואה".²⁷ ההצעה של אברבנאל אינה באה לטעון שהרמב"ם אינו סבור שסיפור העקדה לא התרחש במראה הנבואה, אלא שבמהלך הסיפור יש להבחין בחוויות נבואיות שונות. אברבנאל גורס שהציווי האלוהי אכן התרחש בחוויה נבואית שבה אברהם לא היה בערנות מלאה, כפי שקורה לנביא במצב של מראה הנבואה – "האם אמר שיחשוב בלב רב (הרמב"ם) בכל אלה שכל הפעולות ההן היו במראה... הדעת נותן שהרב לא כן יחשוב ולבבו לא כן ידמה".

אברבנאל מבחין בין חלקים של סיפור העקדה שהתרחשו ב"מראה הנבואה" לבין חלקים שהתרחשו בפועל ממש. לאחר הציווי האלוהי "קח נָא אֶת בְּנֶךְךָ... נֹאמַר וַיִּשְׁכַּם אַבְרָהָם בְּבֹקֶר אֶל הַמָּקוֹם". לדעת אברבנאל פסוק זה מורה על השינוי שהתרחש בחוויה הנבואית של אברהם. אברהם שמע את דבר אלהים, כפי שטענו מפרשיו, בחוויה נבואית לילית (מראה הנבואה), אך המעשים שלאחר שמיעת קולו של אלהים המצווה להקריב את יצחק התרחשו במציאות בפועל – אברהם הכין את העצים לעולה; אברהם ויצחק אכן הלכו שלושה ימים בדרך אל הר המוריה; אברהם הכין את המזבח ועקד את יצחק בנו. אך כאשר שלח ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו אז בא אליו דבור המלאך שהיא נבואה לדעתו (של הרמב"ם) לאמר: "אַל תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל הַנֶּעֱר". כלומר – אברהם אכן התכוון לשחוט את יצחק בפועל, אך המלאך הופיע בפניו בחוויה של מראה הנבואה ומנע ממנו לבצע את הקרבתו של יצחק. הופעה זו של המלאך בחוויה נבואית משקפת את רצונו של אלהים. לחוויה נבואית מסוג זה לא קדמו הכנות מיוחדות של אברהם. הגורם לכניסתו של אברהם לחוויה נבואית והפסקת מעשה ההקרבה הוא רצון אלהים. תפיסה זו תואמת את תפיסת הנבואה שהציג אברבנאל בפרשנותו למורה נבוכים. רצון אלהים הוא מקור הנבואה.

עקדה ממשית ולא עקדה דמיונית

במטרה להדגיש את ייחודה וממשותה של החוויה הנבואית של אברהם טוען אברבנאל ש"בשמעו את דברי המלאך (היתה זו) נבואה מוחשית שהוא מין ממני נבואה... שהגיע לאזניו קול מוחש מאת ה' מין השמים ולא היתה זו נבואה דמיונית ולכן לא נצטרכה אל בטול

החושים כי בהשתמשו חושיו שמע והבין אותו קול ועשה מעשיו.²⁸ כאן מתרחק אברבנאל מתיאור החוויה הנבואית של מראה הנבואה של הרמב"ם, שכן הרמב"ם מגדיר חוויה נבואית זו כמתרחשת בזמן שהנביא מתנתק, מבחינת קבלת נתוני החושים, מן המתרחש סביבו. הנביא אינו רואה, אינו חש, אינו שומע, אינו טועם ואינו מריח. פעולתם של חמשת החושים שובתת ותודעת הנביא נתונה כולה לשמיעת קול אלהים.

אברבנאל מבקש לטעון שאברהם לא התנתק מהמתרחש סביבו. קולו של אלהים היה קול ממשי ולא קול שנשמע בתודעתו של אברהם בעזרת כוח הדמיון. כך, סבור אברבנאל, מוקנה לסיפור העקדה מעמד מחייב יותר, כי יכול היה לקום אדם שיטען: אברהם לא שמע בפועל את קולו של אלהים כפי שהוא באמת אלא כפי שהקול השתקף בדמיונו. לכן ניתן להתייחס אל הציווי האלוהי כאל הזיה. הזיה שהתרחשה בדמיונו הפורה של אברהם. אברבנאל חוזר ואומר שהקול הוא קולו הממשי של אלהים ולא קול הדמיון שהשתמע בנפשו של אברהם.

לאחר החוויה הנבואית ושמיעת קול המלאך חוזר אברהם לערנות מלאה – "וכשהקיץ מאותה נבואה ראה את האיל ויעלהו לעולה תחת בנו". מסקנת אברבנאל היא – "הספורים והפעלות מעשה אברהם בהקיץ ודבורי המלאך בנבואה".²⁹

אברהם טעה

אברבנאל מתייחס גם לשאלות: האם אלהים ציווה להקריב את יצחק? האם ייתכן לייחס כוונה כזו לאלהים? האם היה שינוי ברצון אלהים? הלא הוא ציווה להקריב את יצחק ולאחר מכן "אַל תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל הַנֶּעֱר"?³⁰

אברבנאל טוען שלכתחילה לא היתה כוונתו של אלהים שאברהם יקריב את יצחק בנו, "אבל צוה אותו והעלהו שם לעולה כיון בו דבר אחר."³⁰ אברבנאל מצטט את ר' יונה אבן ג'נאח (ריב"ג). רבי יונה חי ופעל בספרד במחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה. הוא היה מרדק ובלשן ולפרנסתו עסק ברפואה. ספריו נכתבו ערבית יהודית

ותורגמו לעברית בידי רבי יהודה אבן תיבון. בספרו הרקמה כותב ר' יונה: "בכוונה תחילה ציווה אלהים, בלשון שמשמעת לכמה כיוונים. להעלות את יצחק לעולה." אולם, ציווי זה אינו מורה בהכרח על הקרבת יצחק לקורבן. ר' יונה מציע שתי דרכים בהן ניתן היה להבין את הציווי כשהמשמעות איננה קורבן ממשי. פרשנות אפשרית אחת של הציווי היא שלא היתה כוונת אלהים להקריב את יצחק, אלא רצה אלהים "שהתגולל והתעסק בהעלותו לעולה לא שיעשהו בפועל כי זה היה הניסיון שרצה השם לעשות לא מה שהבין ממנו אברהם".³¹ ר' יונה מגיע למסקנה זו על בסיס ניתוח לשוני. הוא טוען שניתן להבין "לעולה" בצורה שונה כי "לפעמים יבוא למ"ד שיתגולל עליו העשייה לא שיעשהו". כלומר, כוונת אלהים היתה שאברהם אכן יעסוק בהכנות להקרבת יצחק, אך לא היתה כוונת אלהים שאברהם יקריב את הקורבן הלכה למעשה. ר' יונה מציע גם דרך נוספת לפרש את הציווי האלוהי: "אמרו לעולה לפי שהלמ"ד תשמש מקום תחת". כוונת אלהים היתה "שיעלהו אל אחד ההרים תחת העולה כי יהיה חשוב לפניו כקורבן עולה". העלייה אל ההר באה, לדעת ר' יונה, במקום הקרבת הקורבן. בכוונה תחילה מצווה אלהים את אברהם בניסוח המאפשר פרשנויות סותרות אלו, כי מטרתו היתה לבחון כיצד יבין אברהם את הציווי. אברהם נכשל בניסיון זה, כי הבין אותו שלא כהלכה. הוא הבין שאלהים רצה בקורבנו של יצחק.

הרלב"ג (רבי לוי בן גרשון, 1288–1344) היה פילוסוף אריסטוטלי, רופא, איש מדע ופרשן המקרא. בפרשנותו לתורה הוא מסביר שאברהם טעה בהבנת המתבקש ממנו מאלהים. לדעתו, "הלמ"ד לעולה תשמש במקום 'בעבור' ושהיתה הכוונה האלהית שיקח את בנו ויוליכו עמו שמה להתחנך? בעבודת האלוהות ולראות העלאת העולה". המטרה היתה, אם כן, לחנך את יצחק, ללמד אותו כיצד מעלים קורבנות ולא להקריב אותו! המלאך שאומר "אַל תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל הַנֶּעֱר" בא לתקן את טעותו של אברהם – "כאשר אברהם לקח את המאכלת לשחוט את בנו הודיעו המלאך שלא הבין כוונתו האלהית כי לא היתה לעשות עולה מיצחק כי אם לחנכו בעבודת הש"י".³² לפיכך ניתן לקבוע שאברהם לא עמד בניסיון! סיפור העקדה מציג את אברהם כמי שנכשל בהבנת רצון אלהים. מ.צ. סגל מעיר שאברבנאל "אינו

חושש לפעמים ליחס טעות וחוסר שלמות וליקויים לקדושי המקרא³³.

אברבנאל, לאחר הצגת פרשנותיותיהם של ר' יונה אבן ג'נאח והרלב"ג, מאמץ את תפיסת ר' יונה ומציין שאלהים, מתוך מגמה ברורה וידועה, בחר את הניסוח "לעולה" שאפשר לשייך לו כמה משמעויות. את המילה "לעולה", כותב אברבנאל, ניתן להבין כמורה על קורבן ממש, אך ניתן גם, וזו היתה כוונתו של אלהים, ש"ל" צריך להבין כ"כ". אברהם מתבקש להעלות את יצחק "כעולה". "לא ישחטו ויהרגו כלל"³⁴ אברבנאל מציין שניתן לפרש את הפסוק בדרך נוספת המורה על כך שלא היתה לאלהים כוונה להקריב את יצחק. ולראיה – נכתב "וְהֶעֱלֵהוּ שֵׁם לְעֹלָה עַל אֶחָד הַהָרִים אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים". ואברבנאל מציע – "כלומר ותעלה שם לעולה הדבר אשר אומר אליך רומז אל האיל." אברבנאל מודע לכך שבדרך כלל קוראים את "אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים" כמורה על ההרים – אלהים יאמר לאברהם על איזה הר עליו לערוך את המזבח, ואילו אברבנאל טוען שהפסוק "אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים" מתייחס אל העולה ויש כאן רמז אל האיל שהיה העולה לעולה. אם כן צריך לקרוא את הפסוק בצורה זו: "ותעלהו שם לעולה אשר אומר אליך על אחד ההרים". מעיון בקריאה זו ניתן להבין שאלהים לא התכוון להרוג מסוים. "וכבר יורה שהש"י לא הודיעו לאברהם באיזה הר יעלה עולתו לפי שהיה בידו להעלות עולתו באחד ההרים שבארץ המוריה כרצונו"³⁵.

בדרך זו ביקש אברבנאל לטעון שאלהים לא שינה את דעתו. מלכתחילה לא ציווה להקריב את יצחק, והמלאך נשלח כדי לתקן את הטעות הפרשנית של אברהם. אברבנאל מצטט את חז"ל באומרם "ולא עלתה על לבי זה יצחק בן אברהם. כלומר, שאף על פי שצויתו לו מעולם לא עלתה על לבי לשחוט בנו אלא לנסותו"³⁶.

לאחר כל הפרשנויות האלו, המורות לנו שלא היה בכוונתו של אלהים לדרוש את הקרבת יצחק, מתייחס אברבנאל אל טעותו של אברהם וטוען: "ואין להקשות איך טעה אברהם ולא הבין דבר ה'." תשובתו של אברבנאל מלמדת על המבוכה שנוצרה בין רצונו להציג את אברהם כדמות מופת, לבין החלטתו להציג את אלהים כמי שמעולם לא ציווה על הקרבת יצחק לקורבן עולה. אם אלהים לא

ציווה את הקורבן, נאלץ אברבנאל לטעון שאברהם לא הבין את דברי אלהים. טעות מסוג זה פוגעת בדמות הנביא ואברבנאל מודע לסכנה הטמונה בהצגתה בדרך זו. וכי כיצד נדע להבחין בוודאות בין טעות לאמת בדברי הנביאים. ייתכן שלא רק אברהם טעה. לכן מבקש אברבנאל מקוראיו לא להקשות קושיות מסוכנות ולהסתפק בהסבר המכיר בחוסר יכולתו של האדם להבין את דרכי ה' – "כי מאת ה' היתה זאת, וכמאמר הנביא וה' העלים ממני ולא הגיד לי".³⁷

חינוך יצחק ושחרור מכוחות הטבע

עד כה עסק אברבנאל בשתי דמויות – אברהם ואלהים, אך בסיפור עקדת יצחק משתתפות שתי דמויות מרכזיות נוספות – יצחק ושרה אמו. כאשר מעלה אברבנאל שאלות שונות בתחילת פרשנותו לעקדת יצחק ניתן מקום גם לניתוח השפעת העקדה על יצחק ועל שרה.

אברבנאל מציג בפני קוראיו את השאלה מהי מטרת העקדה. הוא מעלה כמה תשובות אפשריות ועונה על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. ייתכן שהיעד המרכזי היה להביא את יצחק לידי שלמות ולהפוך אותו לאבי האומה הישראלית. אולי המניע לעקדה היה אופיו של יצחק – "ואם שיהיה [המטרה של העקדה] לפי שהיה [יצחק] מעונג כבן וקונים ונוטה לתאוות ופחיתות המדות מתרשל מהשיג האמתיות ומהשתדל בעבודת הש"י והיה מפני זה חייב מיתה".³⁸ על פי גישה זו מטרת העקדה היתה להביא את יצחק לשערי המוות כי אז "יכנע לכבו הערל" ויחזור למוטב. אברבנאל דוחה גישה זו מכל וכל וטוען שאין זה סביר שיצחק יגיע לידי "פחיתויות" בתחומי המוסר והאמונה. לדעתו "יצחק היה שלם בטבע המולידים אותו ולא היה נוטה לתאוות פחותות מצד החומר כדברי הדעה הזו".³⁹ אולם בהמשך פרשנותו מתקרב אברבנאל לגישה זו וכותב: "ובזה יגיע תועלת גדול ליצחק בהגיעו עד שערי מוות והכניע חמרו והתיחדו הוא וזרעו להתיחדויות". חוויית העקדה הצליחה לדעתו "להוציא את יצחק וזרעו ממשלת הכוחות השמימיים והטבע הכולל...".⁴⁰ גורל יצחק ובניו אינו נתון תחת מרותם של הכוכבים, המזלות וחוקי הטבע (הטבע הכולל)! עם ישראל תלוי, הודות לעקדת יצחק, אך ורק ברצונו של אלהים עצמו.

כי יצחק, בהגיעו לשערי המוות, מבין ומפנים שהעולם החומרי שבו הוא חי חדל מממשות ומקיום של אמת. העולם הזה הוא עולם המוות והכיליון. תובנה זו, שהושגה באמצעות העמדת יצחק אל מול המוות הקרב, מאפשרת את שחרורו ואת שחרור זרעו משלטון חוקי השפעת הכוכבים (אסטרוטולוגיה) וחוקי הטבע של העולם הזה. לא מדובר על ביטול חוקי העולם אלא על יצירת קשר ישיר עם בורא החוקים. כבר ר' יהודה הלוי הצביע על כך שגורל עם ישראל נקבע ישירות בידי אלהים, לעומת אומות העולם הכפופות לחוקי הטבע והכוכבים.⁴¹

השחרור מן התאוות החומריות, לדעת אברבנאל, הוא בעצם התעצמות השכל וההכרה בכך – "שהחומר הוא נפסד והשכל הוא נצחי ונשאר לעד". הוא עושה שימוש במינוח רמבמ"י כדי לתאר את שחרור השכל והנפש מכבלי החומר. שחרור זה, לדעתו, נרמז בתורה בדרך של שינוי שמות אלהים. בתחילת סיפור העקדה השם הוא "אלהים" ובסופו השם הוא "יְהוָה". אליבא דאברבנאל, השם אלהים "פרושו בעל הכחות ובכללו בזה המלאכים והגרמי השמיים שיש להם כוח והנהגה בשפלים... ויצחק קודם שנעשה עולה היה תחת ממשלת הכחות ההם ולכן נזכר בספור קודם העקדה מלת אלהים".⁴² אברבנאל אומר שאלהים מורה על ההשגחה הכללית בעולם כולו. השם יְהוָה לעומתו מורה על ההשגחה הפרטית של אלהים.⁴³ אברבנאל טוען שהזיקה המיוחדת לעם ישראל הושגה על ידי העקדה: "ולכן נזכר מאז [מהעקדה] והלאה שם יְהוָה המורה על השם המיוחד מחייב המציאות".⁴⁴ אם כן, עקדת יצחק שחררה מהעולם החומרי ומחוקי הטבע לא רק את יצחק, אלא גם את בניו ובני בניו. עם ישראל זוכה, בזכות העקדה, להשגחה אלוהית פרטית, וגורלו נקבע ישירות על ידי אלהים.

מות שרה

בתחילת סיפור העקדה מסופר על הליכת אברהם ויצחק "יחדיו", בעוד שבסוף הסיפור נאמר שאברהם חזר אל "נעריו" ולא נאמר דבר על יצחק. אברבנאל טוען שסביר להניח "ששרה שמעה באותם ג' ימים שהלכו בהר המוריה... ואין ספק שתצטער על זה מאד ושיעבור בלבה

אולי היה רוצה אברהם לעשות עולה מיצחק...⁴⁵ מעשי אברהם עלולים היו, כפי שטוען אברבנאל, לעורר ספקות וצער בלבה של שרה. לכן, עם סיום מעשה עלאת האיל לקורבן וברכת המלאכים, מיהר אברהם לשלח את יצחק אל אמו – "וכדי לשמח את שרה ולהסיר צערה מעליה שלח את יצחק..."⁴⁶ אברבנאל מתייחס כאן אל הצער שבוודאי נגרם לשרה בכל אותם הימים. אך נותרו שאלות רבות שאליהן אינו מתייחס כלל. יצחק הולך לפגוש את אמו בחברון בעוד שאברהם שם פניו לכיוון באר שבע. האם לא סביר היה שהאב ובנו ילכו יחדיו להרגיע את שרה ולהסיר את יסוריה?

אברבנאל מנסה לחזק את הטענה שיצחק חזר לאמו בחברון ואברהם הלך, עם נעריו, לבאר שבע. לדברי אברבנאל, "ויש על זה קצת ראיה מאשר כשמתה שרה בחברון אמר הכתוב 'ויבא אברהם לספוד לשרה' ולא זכר שבא יצחק".⁴⁷ יצחק לא היה צריך "לבוא", כי הוא כבר היה לצד אמו. לאור פרשנות זו נשאלות כמה שאלות קשות שאברבנאל לא שאל. האם אברהם, לאחר שהגיע למקום "מושבו", לא חזר לחברון? לא חזר לשרה אשתו?